

АҚТӨБЕ ӨңІРІНІң АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚОЛЖЕТІМДІЛІК ТҮРҒЫСЫНАН БАҒАЛАУ

ЯКУДИНА Р.С. , КУРМАНАЛИНА А.А.

*Якудина Райхан Сейтжанқызы – докторант, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан.

E-mail: ryakudina@zhubanov.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-7875-154X>;

Курманалина Айгуль Айтжановна – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан.

E-mail: kurmanalina@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0729-6401>;

Андатпа. Аталған зерттеу Ақтөбе облысындағы азық-түліктің экономикалық қолжетімділігі мәселелеріне арналған. Экономикалық қолжетімділік азық-түлік қауіпсіздігінің негізгі өлшемдерінің бірі болып табылады. Азық-түлік қауіпсіздігіне байланысты мәселелерді шешу жаһандық деңгейде де, ұлттық деңгейде де өзекті. Жұмыста теориялық аппарат және экономикалық қолжетімділікті бағалаудың негізгі әдістемелік тәсілдері талданды. Мақалада халықтың орта есеппен жан басына шаққандағы атаулы табыстары, ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасы, халықтың азық-түлік тауарларына жұмсалатын шығыстарының үлесі ескерілген азық-түліктің экономикалық қолжетімділігін сандық бағалаудың экономикалық-статистикалық әдістері ұсынылған. Қазақстан өңірлерімен салыстыра отырып, Ақтөбе облысында азық-түліктің экономикалық қолжетімділігін бағалау орындалды.

Зерттеу нәтижелері бойынша, Ақтөбе облысында және жалпы республика бойынша халық өз табысының жартысына жуығын азық-түлік тауарларына ғана жұмсайды. Бұл халықтың қолда бар табыстарының сатып алу қабілетінің төмендігін білдіреді. Нәтижелер азық-түліктің экономикалық қолжетімділігін арттыруды қамтамасыз ететін бірқатар факторларды анықтауға мүмкіндік берді, олардың ішінде - халықтың табысы, негізгі азық-түлік өнімдерінің баға деңгейі.

Қорытындылар - авторлар нақты әдіснаманы әзірлеу және өңірдегі азық-түлік тауарларының экономикалық қолжетімділік жағдайын бағалауға мүмкіндік беретін индикаторлар жүйесін енгізу қажеттігіне назар аударады. Экономикалық қолжетімділік және Ақтөбе облысының негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерін жақсарту тұрғысынан өңірдің азық-түлік қауіпсіздігін арттыру бойынша практикалық ұсынымдар әзірленді.

Түйін сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, экономикалық қол жетімділік, физикалық қол жетімділік, ең төменгі күнкөріс деңгейі, тұтыну қоржыны.

Кіріспе

Азық-түлік қауіпсіздігінің қазіргі заманғы тұжырымдамасы алғаш рет 1974 жылы БҰҰ бастамасымен өткізілген Дүниежүзілік азық-түлік конференциясының баяндамасында тұжырымдалған болатын. «Азық-түлік қауіпсіздігі» ұғымы «азық-түлікті тұтынудың тұрақты өсуін қолдау және оны өндіру мен бағалардағы ауытқуларды жұмсарту үшін әлемдегі базалық азық-түлік өнімдерінің жеткілікті санының кез келген сәтте қолжетімділігі» ретінде айқындалды.

1996 жылы Бүкіләлемдік азық-түлік саммитінде қабылданған анықтамаға сәйкес, «барлық адамдар кез келген сәтте олардың тағамдық қажеттіліктері мен белсенді және салауатты өмір салтын жүргізу үшін артықшылықтарын қанағаттандыруға мүмкіндік беретін жеткілікті мөлшердегі қауіпсіз және құнарлы тамаққа физикалық және экономикалық қол жеткізе алатын кезде азық-түлік қауіпсіздігі орын алады» делінген болатын [1, 124].

Аштық немесе азық-түлік қауіпсіздігінің жеткіліксіздігі мәселесі адамзат алдында оның бүкіл даму тарихында тұрған және халықаралық ұйымдардың барлық күш-жігеріне қарамастан, әлі күнге дейін шешілмеген өзекті мәселелердің бірі. Осы проблеманың күрделілігін сезіне отырып, 2015 жылы БҰҰ аштыққа қарсы күрес мәселесін өзінің Тұрақты даму мақсаттарына екінші мақсаты ретінде (кедейшілікті жоюдан кейін) енгізді. Осы мақсаттар шеңберінде 2030 жылға қарай аштықты жою міндеттері тұжырымдалды [2, 18].

Халықтың азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері пандемия кезеңінде

(COVID-19) ерекше өзектілікке ие болды. Пандемиядан кейінгі уақыт азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерінің маңыздылығын әлсіретіп қана қоймай, аталған проблеманың жалпы әлемдік сипатын айқындады. Қазіргі уақытта барлық елдер мен өңірлер халықты тамақтандыру мәселелеріне алаңдаушылық білдіруде.

2023 жылы Қазақстан 72,1 көрсеткішімен әлем елдерінің азық-түлік қауіпсіздігі индексіне 32-ші орынды иеленді [3]. Аталған тізімдегі Қазақстанның позициясының біртіндеп жақсаруы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағытында нақты жүргізіліп жатқан жұмыстардың нәтижесін білдіреді. Алайда, бұл көрсеткіш әлі де төмен күйінде қалып отыр және бүгінгі күні әлемдік кеңістікте Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігі индексі артыру үшін жаңа тәсілдерді табу өте маңызды.

Жаһандық азық-түлік қауіпсіздігі үшін қазіргі таңдағы тәуекелдің негізгі факторларының бірі азық-түлік бағасының едәуір өсуі болып табылады, өйткені азық-түлік өнімдерінің қолжетімділігін айтарлықтай төмендетеді. Бүкіл әлемде азық-түлік бағасы соңғы екі жылда күрт өсті және одан әріде өсу тенденциясы сақталады. 2020 жылдың ортасынан бастап азық-түлік бағасының өсуіне COVID-19 дағдарысынан кейін сұраныстың қалпына келуі, ауа райының ұсынысқа қолайсыз әсері, азық-түлік өнімдеріне сауда шектеулерінің өсуі және өндіріске, атап айтқанда энергия мен тыңайтқыштарға кететін шығынның тез өсуі сияқты факторлар себеп болды. 2022 жылы оларға ауыл шаруашылығы өнімдері мен өндіріс құралдарының, әсіресе дәнді және майлы дақылдардың, сондай-ақ минералдық тыңайтқыштар мен энергия тасығыштардың нарықтарына айтарлықтай әсер еткен геосаяси тәуекелдер қосылды.

Осы тұста азық-түліктің экономикалық қол жетімділігі мәселесіне айрықша назар аудару қажет. Себебі нарықтық экономикасы қалыптасып келе жатқан елдерде халықтың бағаның өсуі немесе кірістің төмендеуі себебінен тамақ өнімдерін тұтынуды күрт шектеуге мәжбүр болатын жағдай қалыптасуы мүмкін. Егер экономикалық қолжетімділік негізінен халықтың кіріс деңгейімен және азық-түлікке баға конъюнктурасымен айқындалса, онда физикалық қолжетімділік әрбір жергілікті нарықта көлемі мен ассортименті бойынша жергілікті сұранысты қанағаттандыруға қабілетті негізгі тамақ өнімдерінің жиынтығының бар болуын көздейді.

Азық-түлік бағасының өсуіне сондай-ақ жаһандық корпорациялардың, азық-түлік өнімдерін өндірушілердің және дистрибьюторлардың саясаты елеулі әсер етеді. Азық-түлік бағалары алыпсатарлық қысымға ұшырауы мүмкін. Климаттың өзгеруіне байланысты өндірістік тәуекелдермен қоса бағаның өсуі жағдайды одан әрі ушықтыруы мүмкін. Сол себепті азық-түлік қауіпсіздігінің экономикалық қол жетімділігі мәселесіне әлемдік қоғамдастықта да айтарлықтай көңіл бөлінеді. Көптеген елдерде ең төменгі күнкөріс деңгейінің, ең төменгі жалақының мөлшері белгіленеді, әлеуметтік маңызы бар өнімдеріне деген шекті бағалар айқындалады.

БҰҰ Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымының (бұдан әрі – ФАО) бағалауынша, 2050 жылға қарай жер шарының халқы 10 млрд адамға дейін артуы тиіс. Тіпті экономикалық өсімі қалыпты сценарийлерде халық санының өсу қарқыны ағымдағы деңгейге қатысты ауыл шаруашылығы өніміне әлемдік сұраныстың шамамен 50% -ға артуына әкеледі. Бұдан басқа, климаттың өзгеруі ұзақ мерзімді перспективада тамақ өнімдерінің экономикалық қолжетімділігі жағдайын айтарлықтай қиындатуы мүмкін [2, 22].

Осының барлығы кез келген мемлекет үшін тамақ өнімдерінің экономикалық қолжетімділігін бағалаудың өте өзекті мәселе екендігін айқындайды.

Бірақ қазіргі таңда ҚР-да азық-түлік қауіпсіздігінің қауіпсіздігінің жай-күйі туралы жалпылама қорытынды жасауға мүмкіндік беретін ресми бекітілген әдістеме жоқ. Шетелдерде азық-түліктің экономикалық қолжетімділігін бағалау үшін ФАО әдістемелік әзірлемелері, сондай-ақ Economist (Economist Intelligence Unit) журналының Зерттеу қызметі дайындаған әдістемелер пайдаланылады [4, 567].

ФАО әдістемесіне сәйкес азық-түліктің экономикалық қолжетімділігін көрсететін индикаторлар жиынтығына: жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнім; азық-түлікке ішкі

бағалар индексі; толық тамақтанбаудың таралу ауқымы; кедей отбасылардың бюджетіндегі азық-түлікке арналған шығыстардың үлесі; азық-түлік тапшылығының ауқымы; азық-түлік жетіспеушілігінің таралу ауқымы [5, 423]. Бірден айта кететін жайт, Қазақстанда аталған соңғы көрсеткіштердің ресми статистикасы жүргізілмейді.

Ал Economist Intelligence Unit әдіснамасында жаһандық азық-түлік қауіпсіздігі индексі бағалау үшін азық-түлік қауіпсіздігінің үш негізгі компоненті - экономикалық және физикалық қолжетімділік, сондай-ақ азық-түлік сапасы пайдаланылады [4, 568]. Аталған баспаның тұжырымдамасындағы азық-түліктің экономикалық қолжетімділігі үш фактордың жиынтығын білдіреді: біріншіден, бұл тұтынушылардың азық-түлік өнімдерін сатып алу қабілеті, екіншіден, олардың баға күйзелістеріне осалдығы және үшінші фактор, бұл осындай күйзелістер туындаған кезде тұтынушыларды қолдау бағдарламаларының болуы. Бірінші фактор бойынша, Қазақстанда тұтынушылардың азық-түлік өнімдерін сатып алу қабілетін айқындайтын көрсеткіштердің статистикалық мәліметтері бар болса, ал екінші фактор бойынша индикаторлар белгіленбеген.

Демек, Қазақстанда азық-түліктің экономикалық қолжетімділігін бағалау үшін тоқталып өткен шетелдік әдістемелерін түпнұсқа түрінде пайдалану бірқатар индикаторлар бойынша деректердің болмауына байланысты толықтай пайдалану мүмкін емес. Сонымен қатар, тамақ өнімдерінің экономикалық қол жетімділігіне талдау жасалған бірқатар посткеңестік ғалымдардың ғылыми жарияланымдары бар, алайда экономикалық қол жетімділікті бағалаудың кешенді әдістемесі оларда да анық түрде кездеспейді.

Дегенмен, соңғы уақытта азық-түліктің экономикалық қолжетімділігіне мониторинг жүргізудің өзектілігі айтарлықтай өсті, бұл экономикалық қолжетімділікті бағалау әдістемесін әзірлеуді және негіздеуді талап етеді. Осы мақсатта бірінші кезеңде әдістемеде пайдаланылуы мүмкін статистикалық көрсеткіштерді талдау талап етіледі.

Зерттеу жұмысының мақсаты – Ақтөбе өңірі тұрғындарының азық-түлік өнімдеріне экономикалық қол жетімділігінің жағдайын бағалау және мәселелерін анықтау.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Өңірде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласында жүргізілген зерттеулердің теориялық негізі ретінде негізінен отандық және ресей ғалымдардың теориялық және қолданбалы зерттеулерінің еңбектері мен нәтижелері пайдаланылды. Зерттеудің практикалық бөлігі статистикалық материал, өңірдегі азық-түлік нарығының жай-күйіне талдамалық шолу негізінде орындалды.

Зерттеу жүйелі тәсіл, сондай-ақ салыстырмалы талдау және статистикалық әдістер негізінде жүргізілді. Экономикалық қолжетімділікті бағалаудың өзі құрылымдық, сандық және салыстырмалы талдау әдісімен статистикалық деректерді талдау негізінде жүргізілді.

Нәтижелер және оларды талқылау. Ақтөбе облысы Қазақстан Республикасы үшін экономикалық және стратегиялық маңызы зор аудан. Ақтөбе облысы көліктік-географиялық жағдайының ерекшелігіне байланысты Орта Азияны Ресейдің Еуропалық бөлігімен және Өзбекістанмен байланыстыратын транзиттік өңір болып табылады.

Облыс халқының саны 2024 жылдың 1 қазанында 947,7 мың адамға жетті, соның ішінде қала тұрғындары – 714,2 мың адам (75,4%), ауыл тұрғындары – 233,5 мың адам (24,6%) [6].

Азық-түліктің экономикалық қолжетімділігін қамтамасыз етудің маңызды шарты жан басына шаққандағы орташа ақшалай табыс деңгейі болып табылады. Ары қарай ҚР және Ақтөбе облысы бойынша халықтың орта есеппен жан басына шаққандағы атаулы ақшалай табыстарын қарастырайық (кесте 1).

Кесте 1. Халықтың орта есеппен жан басына шаққандағы атаулы ақшалай табыстары, теңге

	2019	2020	2021	2022	2023
Қазақстан Республикасы	104282	116126	130616	164438	189953
Ақтөбе	92696	98360	115009	142531	163509
Ескерту: [7] негізінде авторлармен құрастырылған					

1-ші кестедегі мәліметтерден көріп отырғанымыздай, халықтың орта есеппен жан басына шаққандағы табысы жалпы республика және Ақтөбе облысы бойынша да соңғы бес жылда артып отырғанын көруге болады. Ең жоғарғы көрсеткіш Атырау облысында – 319998 теңгені құраса, ең төменгі көрсеткіш Түркістан облысында – 103735 теңге. Ал Ақтөбе облысында халықтың жан басына шаққандағы орта табысы 2023 жылы тек 163509 теңгені құрап, жалпы республика бойынша тек 14 орында тұрғанын көруге болады. Бұл әрине, Ақтөбе облысы тұрғындарының табысының республикалық көрсеткіштермен салыстырғанда төмен екендігін растайды.

Азық-түліктің экономикалық қол жетімділігі деңгейін бағалау мақсатында талдауды қажет ететін тағы бір маңызды көрсеткіш – бұл ең төменгі күнкөріс деңгейі. Ең төменгі күнкөріс деңгейі – бұл азық-түлік себетінің құнынан және азық-түлік емес тауарлар мен қызметтерге жұмсалатын шығындардан тұратын ең төменгі тұтыну себетінің құнына тең бір адамға шаққандағы ең төменгі ақшалай табыс. Келесі 2-ші кестеде орта есеппен халықтың жан басына шаққанда ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасы келтірілген.

Кесте 2. Орта есеппен халықтың жан басына шаққанда ең төменгі күнкөріс деңгейі, теңге

	2019	2020	2021	2022	2023
Қазақстан Республикасы	29342	33015	37266	43566	48738
Ақтөбе облысы	26909	30086	34264	40629	44463
Ескерту: [7] негізінде авторлармен құрастырылған					

2-ші кестедегі ақпаратқа талдау жасасақ, 2019 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде ең төменгі күнкөріс деңгейі Қазақстан Республикасы бойынша жыл сайын айтарлықтай өскен. 2019 жылы 29,342 теңге болса, 2023 жылы бұл көрсеткіш 48,738 теңгеге дейін жеткен. Бұл өсім елдегі өмір сүру құнының және экономикалық жағдайдың өзгеруіне байланысты болуы мүмкін.

Ақтөбе облысында көрсеткіштер сәл төмендеу болғанымен, жалпы Қазақстан Республикасындағы үрдіспен сәйкес келеді. Мысалы, 2023 жылы республика бойынша орташа көрсеткіш 48738 теңге болса, Ақтөбе облысында бұл деңгей 44463 теңгені құраған. Бұл аймақтағы экономикалық жағдайлардың республикалық көрсеткіштен айырмашылығы болуы мүмкін екенін көрсетеді. Жыл сайынғы өсім қарқыны әр түрлі болып отыр. Мысалы, ҚР бойынша 2019 жылдан 2020 жылға дейінгі өсім 3673 теңге болса, 2022 жылдан 2023 жылға дейін 5172 теңгеге артқан. Бұл инфляцияның күшеюі немесе негізгі тұтыну тауарлары мен қызметтер бағасының өзгеруімен түсіндірілуі мүмкін.

Берілген мәліметтер халықтың ең төменгі күнкөріс деңгейінің өсу қарқынының жоғарылағанын және аймақтық айырмашылықтардың бар екенін көрсетеді. Экономикалық саясаттың аймақтардағы теңсіздікті азайту бағытында жүзеге асуы, әсіресе инфляцияның төмендеуімен байланысты мәселелерді шешу маңызды болмақ.

Келесі 3-кестеде Ақтөбе облысының аудандары бойынша халықтың жан басына шаққандағы ең төменгі күнкөріс деңгейі туралы мәліметтерді тереңірек талдай отырып, аудандар арасындағы айырмашылықтар мен олардың әлеуметтік-экономикалық даму деңгейінің ерекшеліктерін байқауға болады.

Кесте 3. Ақтөбе облысы аудандары бойынша орта есеппен халықтың жан басына шаққандағы күнкөрістің ең төмен деңгейінің шамасы, орта есеппен бір жылға, теңгемен

	2019	2020	2021	2022
Ақтөбе қаласы	27030	30172	33124	38500
Әйтеке би ауданы	27434	31459	35951	45830
Алға ауданы	27331	29859	34221	41443

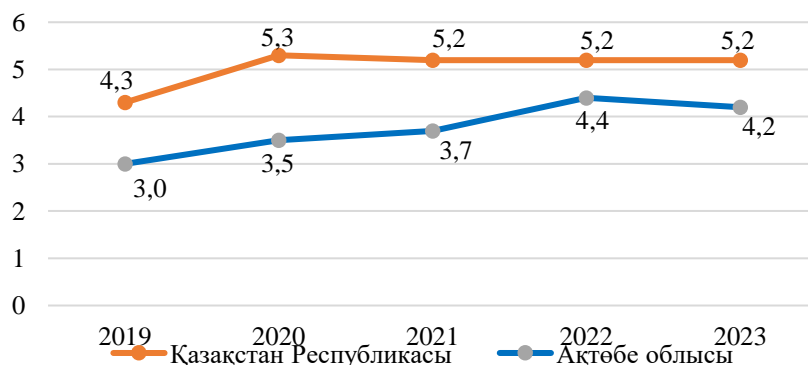
Байғанин ауданы	26887	30460	35913	44203
Бірғыз ауданы	26220	29464	34149	41519
Қарғалы ауданы	27015	31088	36422	44935
Қобда ауданы	26997	30459	35760	43082
Мәртөк ауданы	29195	32495	38393	46043
Мұғалжар ауданы	26047	30196	36404	42596
Темір ауданы	26621	29807	35995	44772
Ойыл ауданы	26509	29329	36121	43654
Хромтау ауданы	27384	30009	36848	44891
Шалқар ауданы	24953	27029	33596	42112
Ескерту: [8] негізінде авторлармен құрастырылған				

Талдау кезеңі 2019-2022 жылдарды қамтиды және әр аудан үшін көрсеткіштердің жыл сайынғы өзгеру қарқыны берілген. 2019-2022 жылдар аралығында барлық аудандарда ең төменгі күнкөріс деңгейі тұрақты түрде өсіп отырған. Бұл өсім Ақтөбе қаласында және басқа аудандарда да бірқалыпты жоғарылағанын көрсетеді. Мысалы, Ақтөбе қаласында 2019 жылы ең төменгі күнкөріс деңгейі 27030 теңге болса, 2022 жылы бұл көрсеткіш 38500 теңгеге жеткен. 2020-2021 жылдарда әсіресе жоғары өсім байқалады, бұл кезең COVID-19 пандемиясымен байланысты экономикалық дағдарыс кезінде азық-түлік және негізгі қызмет бағаларының өсуімен түсіндіріледі.

Әйтеке би және Мәртөк аудандарында ең жоғары өсу қарқыны байқалады, сәйкесінше 45830 және 46043 теңгеге жеткен. Бұл аудандардың көрсеткіштерінің жылдам өсуі олардың әлеуметтік бағдарламалар мен экономикалық инвестицияларды неғұрлым белсенді түрде пайдалануымен түсіндірілуі мүмкін. Шалқар ауданының көрсеткіштері басқа аудандармен салыстырғанда төменірек. 2019 жылы 24953 теңгеден 2022 жылы 42112 теңгеге жеткенімен, бұл аудан облыстағы ең төмен көрсеткіштердің бірі болып қалып отыр. Мұндай айырмашылықтар осы аймақтағы әлеуметтік және экономикалық дамудың деңгейінің төмендігін немесе жұмыссыздық мәселесінің ықпалын көрсетуі мүмкін.

Байғанин, Қарғалы, Қобда аудандарында жылдық өсім қарқынының тұрақсыздығы байқалады, мысалы, Байғанин ауданы 2020 жылы 116,3%-ға өсіп, 2022 жылы 119,9%-ға түскен. Бұл көрсеткіштер аймақтық бағдарламалардың біркелкі және тиімді қолданылмауы ықтимал екенін көрсетеді. Мәртөк және Темір аудандарындағы күнкөріс деңгейінің өсуі инфрақұрылымды жақсарту және шағын және орта бизнесті дамыту бойынша жүргізілген саясаттардың тиімділігін білдіреді. Әсіресе Мәртөк ауданында көрсеткіштің ең жоғарғы мәнге жетуі осы аудандағы экономикалық даму мен халықтың өмір сапасының жақсаруының көрсеткіші болып табылады.

Төмендегі графикте Қазақстан және Ақтөбе облысы бойынша айлық табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі келтірілген (сурет 1).

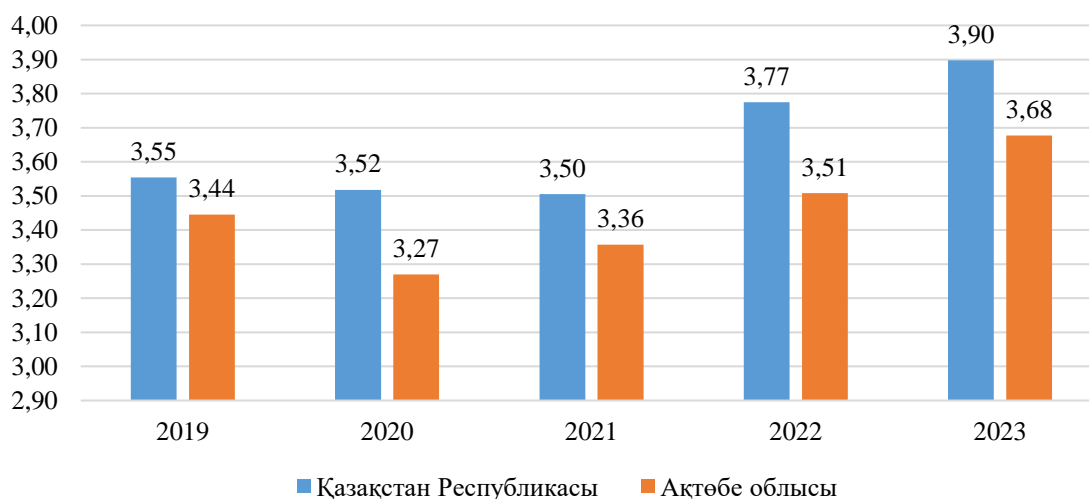

Сурет 1. Айлық табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі (%-бен).
 Ескерту: [7] негізінде авторлармен құрастырылған

Бұл графиктегі ақпаратқа сүйенсек, қарастырылып отырған мерзім аралығында Ақтөбе облысы бойынша ахуалдың біршама жақсы екендігі байқалады. Республика бойынша бұл көрсеткіш 2019 жылы 4,3%-дан 2020 жылы бірден 5,3%-ға дейін артқан, яғни Қазақстан бойынша да, Ақтөбе облысында да халықтың табысы төмен деңгейде қалған халықтың үлесі өскен. Бұл әрине пандемияның салдары болуы мүмкін. Бірақ республикалық деңгейде бұл өсім жоғарырақ болды (+1%), ал Ақтөбе облысында ол біршама төмендеу (+0,5%).

Алайда соңғы үш жыл ішінде аталғын көрсеткіштің 5,2 % мөлшерінде тұрақты болып тұр; яғни соңғы жылдары республика бойынша табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі азаймай отырғандығын білдіреді. Әрине бұл жағымсыз көрсеткіш болып табылады. 2021-2023 жылдары республикалық деңгей 5,2% болып тұрақталғанымен, Ақтөбе облысында көрсеткіш біртіндеп төмендеуге бет алған (4,4%-дан 4,2%-ға дейін). Бұл аймақтағы экономикалық жағдайдың біртіндеп жақсаруын, әлеуметтік қолдау бағдарламаларының ықпалды болу мүмкіндігін көрсетеді.

Азық-түліктің экономикалық қол жетімдігін сипаттайтын тағы бір көрсеткіш ретінде жоғарыда қарастырып кеткен ең төменгі күнкөріс деңгейінің халықтың жан басына шаққандағы орташа табысына қатынасын зерттейік (сурет 2).

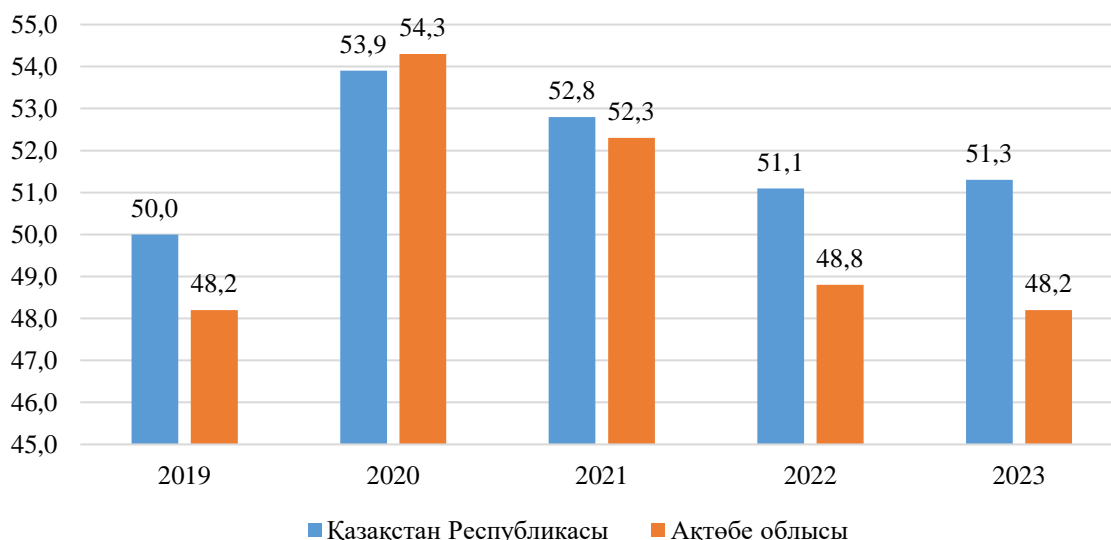

Сурет 2. Ақтөбе облысы және республика бойынша ең төменгі күнкөріс деңгейінің халықтың жан басына шаққандағы орташа табысына қатынасы.

Ескерту: [7] негізінде авторлармен құрастырылған

Бұл көрсеткіш орта есеппен алғанда тұрғындардың өздерінің жан басына шаққандағы табысына айына қанша ең төменгі тұтыну қоржынын сатып ала алатынын сипаттайды. 2-ші суреттегі ақпаратқа сүйенсек, Ақтөбе облысының тұрғыны 2019 жылы айына орта есеппен 3,44 ең төменгі тұтыну себетін сатып ала алатын болса, 2023 жылы 3,68-ге дейін артқанын атап өтуге болады. Осы жылдар аралығында ең жоғары көрсеткіш Атырау облысында байқалды: әр тұрғын орта есеппен 2023 жылы 6,8 дана тұтыну қоржынын сатып ала алатын болса, ең төменгі көрсеткіш Түркістан облысында, небәрі 2,3 дана.

2019-2023 жылдар аралығында жалпы республика бойынша тұрғындардың сатып ала алатын ең төменгі тұтыну себеті Ақтөбе облысымен салыстырғанда біршама молырақ екендігі байқалады. Бірақ Ақтөбе облысы үй шаруашылықтарының азық-түлік тауарларына жұмсалған шығыстары 2020 жылдан бері азайып келе жатқандығын келесі 3-суреттен көруге болады.

Сурет 3. Үй шаруашылықтарының азық-түлік тауарларына жұмсалған шығыстары, жалпы ақшалай шығыстардан %-бен. Ескерту: [7] негізінде авторлармен құрастырылған.

Азық-түлік шығыстарының үлесі - бұл республикамыздың орташа тұрғынының азық-түлік өнімдерін сатып алуға өзінің орташа айлық табысының қанша бөлігін жұмсайтынын сипаттайтын көрсеткіш. Диаграммада көрсетілген көрсеткіштер 2019 жылы Ақтөбе облысы тұрғыны өз табысының жартысын - 48,2% -ын азық-түлік өнімдеріне жұмсағанын көрсетеді. 2020 жылы пандемия әсерінен бұл көрсеткіш зерттеліп отырған бес жыл ішіндегі ең жоғары мәнге ие болды: республика бойынша орташа көрсеткіш – 53,9%-ды құраса, ал Ақтөбе облысы бойынша – 54,3%-ды құрады. Ал 2023 жылы Ақтөбе облысы бойынша бұл көрсеткіш 6,1% -ға төмендеп, өзінің орташа айлық табысының 48,2% -ын құрады.

Көрсеткіштің төмендеуіне қарамастан, азық-түлікке жұмсалатын шығыстардың үлесі өте жоғары болып қалуда. Тамақ өнімдеріне арналған шығыстар үлесінің жалпы республикалық көрсеткіші 51,3% -ды құрайды. Euromonitor International статистикалық ведомстволарының деректері бойынша Қазақстан 105 елдің арасында 99-орында тұр [2, 18]. Салыстыру үшін - азық-түлік шығыстарының үлесі АҚШ-та 6,7% -ды, Қытайда - 20% -ды, Ресей Федерациясында - 29% -ды құрайды.

Дегенмен еліміздегі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған шаралар қолға алынуда. Солардың бірі ретінде ҚР Үкіметінің 2022 жылғы 31 наурыздағы № 178 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің 2022 – 2024 жылдарға арналған жоспарын атауға болады. Жоспарға сәйкес еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мынадай бағыттарды қамтиды - азық-түлік тауарларының физикалық қолжетімділігі; азық-түлік тауарларының экономикалық қолжетімділігі және тамақ өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігі. Әрбір бағыт бойынша іс-шаралар тағайындалып, түпкілікті нәтиже ретінде нысаналы индикаторлар айқындалған. Алайда, нақты әр бағытқа сәйкес қол жетімділікті бағалаудың нақты әдістемесі мен критерийлері көрсетілмеген.

Қорытынды. ҚР және Ақтөбе облысының азық-түлік қауіпсіздігін экономикалық қолжетімділік тұрғысынан салыстырмалы талдай келе, келесідей тұжырымдарды ұсынуға болады:

1. Қазақстанда азық-түліктің экономикалық қол жетімдігін бағалау үшін мемлекеттік орган тарапынан бекітілген нақты ресми әдіснамалық көрсеткіштер жүйесі толық қалыптаспаған, бұл аймақтық деңгейдегі экономикалық қолжетімділікті бағалауды қиындатады. Дегенмен өңірлердің азық-түлік қауіпсіздігіне экономикалық қолжетімділік тұрғысынан баға беру үшін жалпы статистикалық әдістерді қолданып, әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерге талдау жасалды.

2. Ақтөбе облысындағы халықтың экономикалық жағдайы республика бойынша орта деңгейден кейбір көрсеткіштер бойынша төмен екендігі байқалады. Облыс тұрғындарының жан басына шаққандағы табысы мен күнкөріс деңгейі еліміздің басқа аймақтарымен салыстырғанда біршама төмен. Сонымен қатар, азық-түлікке жұмсалатын шығындардың үлесі жоғары болып отыр: 2023 жылы жалпы республикалық көрсеткіш 51,3% -ды құрайды. Бұл өте төмен көрсеткіш екендігі анық, өйткені тұрғындар табысының жартысынан көбін азық-түлікке жұмсайтын болса, онда басқа да қажетті игіліктердің тұтыну мөлшері азаяды деген сөз.

3. Азық-түліктің экономикалық қолжетімділігін қамтамасыз етудегі негізгі проблемалар анықталды: тамақ өнімдеріне бағаның жүйелі өсуі, тұтынушылардың номиналды табысының артқанымен инфляция, бағаның артуы секілді факторлардың әсерінен тұтынушылық сатып алу қабілетінің азаюы, тұрғындардың азық-түлік тауарларына жұмсалған шығыстарының үлесінің тым көп болуы.

Өңірдің азық-түлік қауіпсіздігін экономикалық қол жетімділік тұрғысынан арттыру практикалық ұсынымдар ретінде мыналарды ұсынуға болады:

1. Ел деңгейінде азық-түліктің экономикалық қолжетімділігін бағалау үшін арнайы көрсеткіштер мен индикаторлар жүйесін енгізу қажет. Сонымен қатар әр өңір деңгейінде экономикалық қол жетімділігін бағалау мақсатында тоқсан сайын мониторинг жүргізіп отыруы қажет. Бұл аймақтар арасындағы экономикалық жағдайды дұрыс саралап, тиімді шаралар қабылдауға көмектеседі.

2. Ақтөбе облысының жергілікті билік органдары өз кезегінде тұрғындардың табыс деңгейін арттыру мақсатында жұмыс орындарын көбейту және жалақыны өсіру бағытында арнайы бағдарламалар әзірленуі тиіс. Бұл азық-түліктің экономикалық қолжетімділігін арттыруға оң әсер етеді.

3. Азық-түлік бағасының өсуіне бақылауды күшейту үшін мемлекеттік реттеу шараларын күшейту маңызды. Әсіресе әлеуметтік маңызы бар тауарлардың бағасын тұрақтандыруға бағытталған саясатты күшейту қажет.

4. Ең төмен деңгейдегі көрсеткіштер байқалған аудандарда мемлекеттік қолдау бағдарламаларын күшейту ұсынылады. Әсіресе, Шалқар мен Ырғыз аудандарында тұрғындардың әл-ауқатын жақсартуға бағытталған әлеуметтік бағдарламаларды арттыру маңызды. Аймақтар арасындағы өмір деңгейінің айырмашылығын азайту мақсатында аталған аудандарында қосымша инфрақұрылымдық және экономикалық қолдау бағдарламаларын іске асыру қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. Тихомирова В.А. Продовольственная безопасность: сущность понятия. Вестник Российского экономического университета имени Г. В. Плеханова. 2015;(6):123-128.

2. Винокуров, Е. (ред.), Ахунбаев, А., Чуев, С., Усманов, Н., Забоев, А., Малахов, А., Перебоев, В., Ксенофонтов, М., Ползиков, Д., Потапенко, В., Шалимов, В. Продовольственная безопасность и раскрытие агропромышленного потенциала Евразийского региона. Доклады и рабочие документы 23/1. Алматы: Евразийский банк развития. – 2023.

3. Рейтинг стран мира по уровню продовольственной безопасности // Гуманитарный портал. – URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-foodsecurity-index>.

4. Бородин К. Г. Экономическая доступность продовольствия: факторы и методы оценки //Экономический журнал Высшей школы экономики. – 2018. – Т. 22. – №. 4. – С. 563-582.

5. Солодова С. В., Доронин Ю. П. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОЦЕНКИ УРОВНЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ //Управленческий учет. – 2024. – №. 5. – С. 422-429.

6. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы: <https://stat.gov.kz/region/aktobe/>

7. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/dynamic-tables/>

8. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы: <https://stat.gov.kz/ru/region/aktobe/dynamic-tables/37/>

References

1. Tihomirova V.A. Prodovol'stvennaya bezopasnost': sushchnost' ponyatiya. Vestnik Rossijskogo ekonomicheskogo universiteta imeni G. V. Plekhanova. 2015;(6):123-128.
2. Vinokurov, E. (red.), Ahunbaev, A., CHuev, S., Usmanov, N., Zaboev, A., Malahov, A., Pereboev, V., Ksenofontov, M., Polzikov, D., Potapenko, V., SHalimov, V. Prodovol'stvennaya bezopasnost' i raskrytie agropromyshlennogo potentsiala Evrazijskogo regiona. Doklady i rabochie dokumenty 23/1. Almaty: Evrazijskij bank razvitiya. – 2023.
3. Reiting stran mira po urovnyu prodovol'stvennoj bezopasnosti // Gumanitarnyj portal. – URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-foodsecurity-index>.
4. Borodin K. G. Ekonomicheskaya dostupnost' prodovol'stviya: faktory i metody ocenki //Ekonomicheskij zhurnal Vysshej shkoly ekonomiki. – 2018. – Т. 22. – №. 4. – S. 563-582.
5. Solodova S. V., Doronin YU. P. ZARUBEZHNYJ OPYT OCENKI UROVNYA PRODOVOL'STVENNOJ BEZOPASNOSTI //Upravlencheskij uchet. – 2024. – №. 5. – S. 422-429.
6. Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau және reformalar agenttiğiniñ Ұлттық статистика бюросы: <https://stat.gov.kz/region/aktobe/>
7. Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau және reformalar agenttiğiniñ Ұлттық статистика бюросы: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/dynamic-tables/>
8. Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau және reformalar agenttiğiniñ Ұлттық статистика бюросы: <https://stat.gov.kz/ru/region/aktobe/dynamic-tables/37/>

ОЦЕНКА ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АКТЮБИНСКОГО РЕГИОНА В КОНТЕКСТЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДОСТУПНОСТИ

ЯКУДИНА Р.С. , КУРМАНАЛИНА А.А.

*Якудина Райхан Сейтжанқызы – докторант, Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, г. Актөбе, Казахстан.

E-mail: ryakudina@zhubanov.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-7875-154X>;

Курманалина Айгуль Айтжановна – кандидат экономических наук, доцент, Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, г. Актөбе, Казахстан.

E-mail: kurmanalina@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0729-6401>;

Аннотация. Данное исследование посвящено вопросам экономической доступности продовольствия в Актюбинской области. Экономический доступ является одним из главнейших измерений продовольственной безопасности. Решение вопросов, связанных с продовольственной безопасностью, актуально как на глобальном, так и национальном уровне.

В работе проанализирован теоретический материал и основные методические подходы к оценке экономической доступности.

В статье представлены экономико-статистические методы количественной оценки экономической доступности продовольствия, в котором учтены номинальные среднедушевые доходы населения, величина прожиточного минимума, доля расходов населения на продовольственные товары. Выполнена оценка экономической доступности продовольствия в Актюбинской области сравнительно с регионами Казахстана.

Результаты исследования выявили, что в Актюбинской области, так и в целом по республике, население расходует около половины своего дохода только на продовольственные товары. Это свидетельствует о низкой покупательной способности располагаемых доходов населения. Результаты позволили выявить ряд факторов, обеспечивающих повышение экономической доступности продуктов питания, среди которых – доходы населения, уровень цен на основные продукты питания.

Выводы – авторы акцентируют внимание на необходимости разработки четкой методологии и внедрения систем индикаторов, позволяющих адекватно оценивать состояние экономической доступности продовольственных товаров в регионе.

Разработаны практические рекомендации по повышению продовольственной безопасности региона с точки зрения экономической доступности и улучшению основных социально-экономических показателей Актюбинской области.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, экономическая доступность, физическая доступность, прожиточный минимум, потребительская корзина.

ASSESSMENT OF FOOD SECURITY OF AKTOBE REGION IN THE CONTEXT OF ECONOMIC ACCESSIBILITY

YAKUDINA R.S. , KURMANALINA A.A.

***Yakudina Raikhan Seytzhankyzy** - PhD student, K.Zhubanov Aktobe regional university, Aktobe, Kazakhstan.

E-mail: ryakudina@zhubanov.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-7875-154X>;

Kurmanalina Aigul Aitzhanovna - candidate of economic sciences, docent, Aktobe Regional University named after K.Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan.

E-mail: kurmanalina@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0729-6401>;

Abstract. This study is devoted to the issues of economic accessibility of food in Aktobe region. Economic access is one of the main dimensions of food security. The solution of issues related to food security is relevant both at the global and national level.

The paper analyses the theoretical apparatus and the main methodological approaches to the assessment of economic accessibility.

The article presents economic and statistical methods of quantitative assessment of economic availability of food, which takes into account the nominal average per capita income of the population, the value of subsistence minimum, the share of expenditures of the population on food products. The assessment of economic accessibility of food in Aktobe region compared with the regions of Kazakhstan was carried out.

The results of the study revealed that in Aktobe region, as well as in the whole country, the population spends about half of its income only on food products. This indicates the low purchasing power of disposable income of the population. The results allowed us to identify a number of factors that ensure an increase in the affordability of food products, among which - the income of the population, the level of prices for basic food products.

Conclusions - the authors emphasise the need to develop a clear methodology and the introduction of indicator systems that allow to adequately assess the state of economic accessibility of food products in the region.

Practical recommendations for improving food security in the region in terms of economic accessibility and improving the main socio-economic indicators of Aktobe region are developed.

Key words: food security, economic accessibility, physical accessibility, subsistence minimum, consumer basket.